

SAMLAREN

TIDSKRIFT UTGIFVEN

AF

SVENSKA
LITTERATURSÄLLSKAPETS
ARBETSUTSKOTT

TRETTIOFÖRSTA ÅRGÅNGEN

1910

UPPSALA

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG 1910

Olaus Verelius Peregrinatio Cosmopolitana och dess källa.

Af

Oscar Wieselgren.

Bland de mindre arbeten af Olaus Verelius, som år 1730 utgäfvos i Linköping af adjunkten vid därvarande gymnasium Petrus Schenberg, befinner sig äfven en visionsskildring af satiriskt innehåll, betitlad *Peregrinatio Cosmopolitana*. Den litteraturhistoriska forskningen har hittills ägnat densamma föga uppmärksamhet. Endast hos Schück¹ finner man den med någon grad af utförlighet omtalad. Schück lägger hufvudvikten på första delen af skildringen, hvars framställning af typer för olika mänskliga fel och dårskaper han sammanställer med de inom 1600-talslitteraturen vanliga karaktärsstudierna, hvilka ett par decennier senare fingo sin mest bekanta representant i La Bruyères bekanta verk. Böök¹ har ej fört undersökningen vidare utan endast refererat Schücks åsikt. Någon ingående och källkritisk granskning af Verelius arbete föreligger sålunda icke.

Det oaktadt är Verelius arbete emellertid ägnadt att väcka ett icke obetydligt intresse. Det intar en egenartad ställning såväl inom sin upphofsmans produktion — Verelius var ju under hela sin verksamhet så uteslutande sysselsatt med vetenskapliga studier, att han ej ens hängaf sig åt det tillfällighetsrimmeri, som eljest vid denna tid var så vanligt äfven inom lärda kretsar — utan äfven

¹ *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria*, bd. 1, Stockholm 1896, sid. 385.

² *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*, Stockholm 1907, sid. 260.

inom 1600-talets svenska litteratur öfver hufvud taget. Det representerar som bekant en genre, som inom det sjuttonde århundradets diktning åtnjöt stor popularitet, nämligen den visionära reseskildringen. Efter en kort inledning, där han skildrar sina tidigare ungdomsår, berättar författaren, huru han gripits af lust att se den vidtberömda och mångomtalade staden Cosmopolis. Sedan han besegrat sin moders betänkligheter gent emot denna resa, begifver han sig på väg och uppnår utan äfventyr målet för sin färd. Vid sitt inträde i staden sammanträffar han med en äldre man af vördnadsbjudande utseende men torftigt klädd och synbarligen tryckt af fattigdom. Denne erbjuder sig att föra främlingen omkring i staden och visa honom dess märkvärdigheter. Under växlande samtal genomvandra de därefter tillsammans staden, och hvar gång något märkligt uppträde eller någon mötande person fångslar deras uppmärksamhet, förklarar den gamla tilldragelsens rätta innebörd eller ställer de förbigående i deras rätta belysning. Bland de första, som kommer dem i möte, märkes en till synes högt uppsatt man, rikt klädd och åtföljd af en stor skara uppvaktande, hvilka trängas omkring honom. Främlingen känner sig imponerad af denna syn, men den gamle afkyler hans entusiasm genom meddelandet, att den förmente dignitären endast är en oduglig uppkomling, som förslösar hvad hans föräldrar med möda sparat samman. På samma sätt visar sig den ene efter den andre bland de mötande vara något helt annat än hvad han synes. Mannen går i sin hustrus likprocession sörjande icke öfver förlusten af sin maka utan öfver de dryga begrafningskostnaderna, på samma gång som han redan börjar fundera på ett nytt giftermål. En hustru, hvars man nyligen afidit, synes visserligen inför världens ögon vara mönstret af en trogen och sörjande änka, men i själfva verket har också hon redan börjat göra upp planer på att låta någon annan träda i den bortgångnes ställe. En mötande skönhet, som lockar den oerfarnes ögon, avslöjas som en gammal kokett, hvars dragningskraft blott är en produkt af allehanda toalettkonster. En förnäm herre, som stolt åker fram genom folkmassan i sin af talrika tjänare omgifna vagn, är trots all sin yttre glans förföljd

af en här af fordringsägare, hvilka hvarje ögonblick hota att undergräfvä hans ställning och störta honom själf i fattigdom. Liksom allt annat är därjämte äfven religionen i Cosmopolis endast skrymteri. Okunnighet och vidskepelse frodas under hägn af kloster och munkar, och saligheten säljes för penningar.

Efter att sålunda hafva betraktat allt detta i staden Cosmopolis, bereder sig författaren att fortsätta sin färd. Hans ålderstigne ledsagare kan nu ej längre följa honom, men innan de skiljas åt, gifver han honom anvisning på den väg, han bör följa på sin vandring. Då du, säger han, kommer till det berg, som vi se där framför oss, bör du ej taga af åt vänster och följa den jämna, breda väg, som där går fram, ty den leder dig till fördärfvet; välj hellre den högra vägen, huru svår och otillgänglig den än synes. Då du hunnit dess slut, står du vid porten till den eviga saligheten.

Författaren bereder sig nu att följa det råd, han fått mottaga, och börjar klättra upp för den branta och svåra stig, som leder åt höger; men efter ett kort försök finner han mödan vara för stor, och återvänder, glömsk af gubbens förmaningar, till den breda vägen på vänstra sidan af berget. Här omges han snart af en stor skara människor af alla slag, hvilka vandra framåt under glädje och munterhet. Ingen anar något ondt, förrän hela skaran stannar framför porten till helvetet. Men då är det försent att vända om, djäflarna gripa redan sina offer och berättaren följer med i den stora skaran. Härefter följer så en skildring af helvetet och dess invånare. Han träffar först på sin bokhandlare, hvilken pinas, därför att han i lifstiden sålt öfversättningar af de klassiska författarna till alltför billigt pris, så att stallknektar och krogvärdar lyckats blifva lika kunniga som de lärda. Strax bredvid pinas kuskar, kockar, sockerbagare och andra, alla på sätt, som motsvarar deras synder i lifstiden. Längre fram möter han tvenne adelsmän, hvilka till djäflarnas förnøjelse ännu i helvetet tvista om företrädet mellan gammal och ny adel. Apotekarna pinas med de läkemedel, som de själfva i lifstiden försålt. Astrologer och chiromantiker, ledda af Cornelius Agrippa, Theophrastus Paracelsus och andra, gå omkring och läsa i de fördömdas händer förutsägelser om de

plågor, som i framtiden komma att drabba dem. Jurister och advokater däremot få ej gå lösa utan hållas instängda längst ned i helvetet, ty man fruktar för, att de eljest med sina otaliga knep och konster skulle vålla alltför mycken oro bland djäflarna.

Efter att sålunda hafva genomvandrat hela helvetet föres berättaren till slut inför Plutos eget tribunal, där just för tillfället Minos, Rhadamantus och Æacus äro samlade för att fälla dom i en anhängiggjord process. Julius Cæsar uppträder nämligen och riktar en skarp anklagelse mot sina mördare, hvilka han förklarar hafva handlat blott af härsklystnad och ej af kärlek till friheten, som de velat låta påskina. Men Brutus försvarar sig och sina meningsfränder därmed att Cæsar blott rättvist straffats för sitt handlings sätt mot Pompejus och att hans fall varit nödvändigt för Roms frihet. Medan man väntar på domen, framträder den ena efter den andra af skuggorna för att beklaga sig öfver sitt öde. Clitus, Seneca och Sejanus framlägga de oförrätter, som de haft att utstå, och med dem förena sig ännu flera. Därtill komma äfven alla de stora historieskrifvarna och filosoferna, hvilka blifvit angripna af de tyranner, mot hvilkas ogärningar de riktat sina skrifter. Mellan dem utspinner sig en lång debatt, hvilken äfven hänskjutes till framtida afgörande vid Minos domstol. Till sist uppläser Pluto ett dekret, där han gör sin vilja känd, hvarefter församlingen skingras åt alla håll. Berättaren, som nu börjar blifva ängslig för, hur han skall lyckas komma ut ur helvetet, hänvänder sig med bön om bistånd till en djäfvul, som villfar hans begäran, hvarefter han inom kort återfinner vägen tillbaka till sitt hemvist.

Vid studiet af denna skildring kan man icke undgå att märka, hur löslig dess komposition är och hur föga inre samband, som förefinnes mellan dess olika partier. Första delen, skildringen af staden Cosmopolis, är helt och hållet fristående, och de båda följande helvetesskildringarna, vandringen genom Inferno och tvisterna inför Plutos domstol, hafva icke heller något gemensamt med hvarandra. Man anar redan af denna anledning, att Verelius arbete ej har karaktären af original utan utgår från förebilder inom den föregående tidens europeiska litteratur. Och det visar sig äfven

vid närmare granskning, att så är förhållandet. Verelius Peregrinatio utgör nämligen en öfversättning af tre af Quevedos berömda satirer Sueños, Discurso del mundo por de dentro y por de fuera, El sueño del Infierno och Infierno emendado.¹ Hans eget arbete inskränker sig i stort sedt till anordnandet af stoffet och tillfogandet af kortare partier vid skildringens början och slut.

Inom såväl den senare medeltidens som renässansens litteratur tillhörde drömmen och visionen de populäraste bland de former, som användes som schema för satiriska skildringar, riktade mot företeelser inom samtidens politiska eller kulturella lif. Äfven beskrifningar på besök i underjorden voro långt ifrån ovanliga, och att Quevedo känt flera arbeten af detta slag synes ovedersägligt. Att det berömdaste af alla dylika verk, Divina Comedia, varit honom bekant, framgår direkt af ett yttrande i början af El sueño del Juicio final, där han berättar sig hafva somnat in öfver "el libro del Dante" och som följd däraf fått en underbar vision. Men ingen bland dem, som behandlat denna genre under senare tid, har uppnått honom i popularitet. Hans drömmar, till antalet sex,² skrefvos vid olika tillfällen under 1600-talets två första decennier och cirkulerade länge i handskrift innan han slutligen beslöt sig för att trycka dem, — en åtgärd, som för öfrigt var af behofvet påkallad, då de befintliga manuskriptversionerna så småningom försetts med åtskilliga tillägg, hvilka han icke var benägen att erkänna som sina. Det dröjde icke länge, förrän arbetet genom öfversättning införlivats med den allmänneuropeiska litteraturen.

¹ Flera af Quevedos Sueños äro kända under olika titlar, så exempelvis El sueño del Infierno, hvilken ofta citeras som Las zahurdas de Pluton. För frågor af detta slag jfr *Obras de Don Francisco de Quevedo Villegas*, med utomordentligt rikt material af noter och anmärkningar utgifna af AURELIANO FERNANDEZ-GUERRA Y ORBE (*Biblioteca de Autores españoles*, bd. 23 och 48; tredje delen, bd. 69, utgafs af annan hand. Sueños i bd. 23, sid. 293 ff.). Den nya editionen af Quevedos verk, som utgifves af Sociedad de bibliófilos andaluces genom Menéndez y Pelayo (bd. 1, Sevilla 1897) har ännu ej upptagit Sueños.

² Jag medräknar då icke den ursprungligen ej till Sueños hörande och betydligt senare författade La fortuna con sese y la hora de todos, hvilken emellertid sammanförts med de öfriga drömmarna af Fernandez-Guerra. Jfr E. MÉRIMÉE, *Essai sur la vie et les œuvres de Francisco de Quevedo*, Paris 1886, sid. 179.

Redan 1633 utkom den första franska tolkningen, som därefter omtrycktes i den ena upplagan efter den andra, och samtidigt eller obetydligt senare följde öfversättningar till latin, holländska, engelska och tyska. Den sistnämnda versionen, som för öfrigt är ytterst fri och i många fall kan betraktas som ett originalarbete, torde vara mest känd under sin tyska titel, Wunderliche, Satyrische und Warhafftige Gesichte Philanders von Sittewald, och har som bekant till upphofsman Hans Michael Moscherosch.¹

I sin satir rör sig Quevedo i allmänhet med fasta typer, representerande olika skikt inom samhället. Ofta riktar han sina angrepp mot ett bestämdt yrke, hvilket framställes såsom särskildt ägnadt att utveckla någon viss egenskap af mindre fördelaktigt slag. Särskildt läkare och advokater, hvilka ju utgjorde stående figurer inom 1600-talets satiriska litteratur, äro ofta föremål för hans uppmärksamhet, men äfven sina egna yrkesbröder, poeterna, låter han ingalunda gå fria. Skämtet är vanligen ganska långsökt, stilen därtill ofta tung och svårbegriplig. Här och där tar satiren former, som starkt närma sig det burleskas område. Men skildringen är trots detta ej sällan träffande, och för bedömande af kulturståndpunkten i 1600-talets Spanien finner man åtskilligt af intresse däri. Ur litteraturhistorisk synpunkt är arbetet emellertid af utomordentligt stor vikt, i det att 1600-talets satiriska visionslitteratur och säkerligen äfven en betydande del af dess fantastiska reskildringar tagit starka intryck af detsamma.

Hvar och en af de drömmar, som Verelius efterbildat, utgör ett afslutadt helt i och för sig. Den första, *Discurso del mundo por de dentro y por de fuera*, skildrar efter en kort inledning, innehållande några allmänna reflektioner öfver människans natur och arten af hennes böjelser, de erfarenheter, som författaren gjort i världens stora stad, "La gran poblacion del mundo", som han genomvandrat under ledning af en viss åldring med namnet El Desengaño, den som afslöjar bedrägerierna. Vi återfinna här med

¹ Jfr JOHANN WIRTH, *Moscheroschs Gesichte Philanders von Sittewald. Verhältnis der Ausgaben zur einander und zur Quelle* (Erlangen 1887) och FARINELLI i *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*, bd. 5 (1892), sid. 181 ff.

obetydliga förändringar originalen till den ena efter den andra af detaljerna i Verelius skildring, den öfvermodige uppkomlingen, som vill spela förnäm kavaljer, den hycklande änkan, änklungen, som redan tänker på nytt giftermål o. s. v. På flera ställen har Verelius emellertid betydligt förkortat Quevedos text, särskildt hvad beträffar dess teologiska utredningar och dess talrika allusioner på bibelställen. Ett parti är till och med fullständigt utelämnadt, nämligen beskrifningen af alguazilen och tjuften.¹ Dessutom är hela afslutningen i Peregrinatio — den satiriska framställningen af munklifvet och de katolska kyrkceremonierna — fritt tillfogad af Verelius. Sista delen af Quevedos text har han däremot lämnat öfversatt.

Det öfvergångsparti, som förbinder denna första del af Peregrinatio med den följande, besöket i Inferno, är helt kort och utgöres endast af det förmaningstal, som den gamle håller till sin följeslagare, innan de skiljas åt. Detta tillhör äfvenledes Verelius. Den följande skildringen däremot ansluter sig mycket nära till Quevedos Las zahurdas de Pluton, ehuru äfven här vissa partier i originalet af den svenska bearbetaren uteslutits. Början är emellertid återgifven med tämligen stor noggrannhet; man återfinner sålunda största delen af Quevedos beskrifning på den breda väg, som leder till förtappelsen, och de människor, som valt att färdas på densamma. Äfven scenen vid underjordens port, där den vakt hafvande demonen beklagar sig öfver de tallösa skaror af skräddare, som öfversvämma helvetet, är direkt öfvertagen af Verelius. Likadant är förhållandet med de flesta af de följande beskrifningarna. Den enda olikhet, som förekommer, är, att Verelius ofta förkortar Quevedos text och dessutom på ett par ställen företagit större uteslutningar af hela episoder. Den mest intressanta af dessa är skildringen af reformatörernas straff,² som Verelius naturligtvis sett sig tvungen att lämna åsido såsom alldeles olämplig för svenska förhållanden.

Det sista partiet i Peregrinatio, processerna inför Plutos dom-

¹ *Obras*, FERNANDEZ-GUERRAS i det föregående citerade upplaga, bd. 1, sid. 329.

² QUEVEDO, *Obras*, auf. uppl. sid. 323.

stol, går, som ofvan omtalats, tillbaka på Quevedos *El Infierno emendado*, men Verelius bearbetning och förkortning har här varit mera genomgripande än vid de tvenne föregående delarna. Hela Quevedos inledning, som upptager beskrifningen på en plötsligt utbrytande revolt i helvetet,¹ är af Verelius utelämnad. Först i och med Cæsars uppträdande börjar sambandet mellan de båda texterna. Här har Verelius emellertid hållit sig ganska troget till sitt original, och bortsedt från ett par uteslutningar återger han med tämligen stor noggrannhet de tal, som de hos Quevedo uppträdande personerna ur antikens historia hålla för att beklaga sig öfver sina i lifstiden timade olyckor. Därefter följer återigen en större uteslutning, innan texten åter anknyter till Quevedo och då på den punkt, där disputationen mellan tyrannerna och filosoferna börjar. Äfven detta parti är återgifvet i nära anslutning till originalet och företer inga nämnvärda luckor. Den sista delen af Quevedos skildring är emellertid helt och hållet förbigången af Verelius, som ersatt den med en kort skildring af sin återfärd till hemtrakten och sitt mottagande därstädes. Man berättar honom, att landets drottning besegrat den romerska kejsaren och de kringliggande rikenas konungar och att nu fred och lugn är rådande, hvarför det vore lämpligt för honom att söka sin framtid i det offentliga lifvet. Men han har tagit varning af sina erfarenheter och beslutar att tillbringa sitt lif i stillhet på landet utan att åter kasta sig in i världens vimmel.

Det återstår nu att söka utreda, i hvilken form Quevedos satirer förelegat Verelius. Att denna behärskat spanska språket i tillräckligt hög grad för att utföra sin öfversättning direkt från originalet synes knappast troligt, fastän kannedomen om spanskan under 1600-talet i allmänhet var vida mer utbredd än man vanligen antager. Men Quevedos verk fann, som i det föregående framhållits, redan kort efter sitt offentliggörande öfversättare både i Frankrike, Tyskland och Holland. Nu befann sig Verelius under

¹ Det är denna del af skildringen, som motiverar dess titel i Fernandez-Guerras upplaga, »*El Entremetido y la Dueña y el Soplón*»; upproret i helvetet anstiftas nämligen af dessa tre personer. *Obras*, anf. uppl. sid. 361.

slutet af 1640-talet på en längre utländsk resa, därvid han bland annat tillbragte en tid i Paris. Af det ofvan refererade slutpartiet i Peregrinatio kunna vi draga den slutsatsen, att arbetet tillkommit strax efter avslutandet af Westfaliska freden, och det synes då icke osannolikt, att det just varit under sin utomlandsvistelse, som Verelius fått kännedom om någon version af Sueños och lockats att efterbilda densamma. Den enda franska öfversättning, som därvid kan komma i fråga, är De la Genestes Les visions de Don Francesco de Quevedo Villegas (1633), som hela 1600-talet igenom omtrycktes den ena gången efter den andra.¹ Vid sidan af denna kunde man äfven tänka på den tidigaste af de i Holland utgifna öfversättningarna, nämligen Haring van Harinxmas "Spaensche Droomen oft Seven wonderlijke Ghesichten van Don Francisco de Quevedo, Ridder van S. Jacques Ordre" (Leeuwarden 1641). Men denna är enligt hvad som framgår af ett yttrande i företalet² icke verkställd direkt efter det spanska originalet utan efter en fransk version, och en närmare textgranskning ger vid handen, att van Harinxma arbetat just efter De la Genestes ofvannämnda öfversättning. Det låter sig sålunda icke med full visshet bestämma, om Verelius haft den franska eller den holländska versionen af Quevedo till förebild, men att det i hvarje fall varit De la Genestes tolkning, som förelegat honom, är otvifvelaktigt. Moscheroschs Quevedobearbetning synes däremot icke hafva varit honom bekant; åtminstone kan man i Peregrinatio Cosmopolitana icke spåra några inflytelser från detta håll.

¹ För öfversättningar af Quevedo se MÉRIMÉE, *anf. arb.* sid. 440 ff. och den nya upplagan af *Obras*, bd. 1, sid. 505 ff. De la Genestes öfversättning föreligger mig i en upplaga, tryckt i Paris 1638 och tillhörig Kungliga Biblioteket i Stockholm, som ej finnes upptagen hos föregående författare.

² Det afsedda stället har följande lydelse: Ghy hebt hier seven wonderlijke Ghesichten ofte Droomen, eerst door eenen Spagniaert in 't Spaensch beschreven . . . die daer nae, uyt het Spaens in 't Frans overgheset zijnde, wy mede goedt gevonden hebben in onze Nederlandsche Tale te vertolchen. (Waerschouwinge voor de Lesers, bl. A 4—A 5).